

Natalia Drozd

**RODZINA NIEPEŁNA
JAKO SPECYFICZNY TYP RODZINY**

Wprowadzenie

Rodzina jest jedną z głównych grup społecznych, na których opiera się całe społeczeństwo. Jest miejscem, w którym jednostka zaspokaja podstawowe potrzeby, m.in. potrzebę bezpieczeństwa i przynależności. Dodatkowo rodzina pełni szereg funkcji, dzięki którym następuje wychowanie młodego pokolenia i przyswajanie przez nie niezbędnych wartości oraz wzorców postępowania (internalizacja i kulturalizacja).

Współczesność charakteryzuje się dynamicznymi przemianami, które w znacznym stopniu obejmują również rodzinę. Zmiany te dotyczą nie tylko poszczególnych ról członków rodziny, ale także jej struktury wewnętrznej. W związku z tym coraz częściej można zaobserwować rodziny niepełne, które charakteryzują się brakiem jednego z rodziców na skutek różnych przyczyn. Znaczna ich część to rodziny samotnych matek, ale zdarzają się również takie, w których to ojciec sprawuje pieczę nad potomstwem. Z dostępnych danych wynika, że w Polsce w ciągu kilku lat niebagatelnie wzrósł udział rodzin niepełnych w rodzinach ogółem. Wpływ na to mają m.in. zmiany stanowisk członków społeczeństwa w wielu sprawach, w tym również związanych z zakładaniem rodziny, zawieraniem małżeństw oraz prokreacją. Zważywszy na to, obserwuje się też upowszechnienie takich zjawisk, jak urodzenia pozamałżeńskie lub nie trwałość związków małżeńskich skutkująca rozwodem.

Znaczenie rodziny oraz jej funkcje

Rodzina stanowi przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, w szczególności nauk społecznych, co potwierdza interdyscyplinarny wymiar rodziny. W powszechnie obowiązującej opinii rodzinę uznaje się za podstawową komórkę społeczną, która oparta jest na związku seksualnym pomiędzy mężczyzną a kobietą, kojarzy się z małżeństwem, prokreacją oraz prowadzeniem wspólnego gospodarstwa domowego¹. Z socjologicznego punktu widzenia rodzina jest małą grupą społeczną, której członkowie zazwyczaj są związani małżeństwem, pokrewieństwem, występuje w niej wzajemna zależność oraz pełnienie określonych ról, takich jak bycie matką, ojcem lub dzieckiem. Ponadto uważa się ją za grupę pierwotną, co oznacza, że to w niej człowiek przychodzi na świat, nabywa wzorce zachowań, kształtuje osobowość oraz przyswaja normy i wartości². Rodzinę określa się także jako ugruntowany w tradycji wszelkich kultur, zrytualizowany zespół działań ludzkich, których celem jest zaspokajanie potrzeb jej członków³. Innymi słowy, rodzina to instytucja społeczna, która występuje na całym świecie, na wszystkich kontynentach oraz we wszelkich typach społeczeństw⁴. Warto mieć na uwadze występowanie takiej formy współżycia, jak konkubinaty definiowany jako „trwały związek mężczyzny i kobiety niepotwierdzony zawarciem związku małżeńskiego”⁵. Przeważnie pojęciem tym określa się czas poprzedzający małżeństwo, do którego może dojść w momencie pojawienia się potomstwa, jednak istnieją przypadki, w których dzieci wychowywane są przez pary, które nie zawarły związku małżeńskiego⁶. Zdarza się, iż w celu skorzystania ze świadczeń pomocy społecznej kobiety nie zawierają związku małżeńskiego z ojcem swoich dzieci, a żyją z nim w konkubinacie. Kobiety te nazywane są „fikcyjnymi samotnymi matkami”⁷.

Zaspokajanie potrzeb rodziny odbywa się poprzez wypełnianie określonych funkcji na dobrym, a przynajmniej zadawalającym poziomie⁸. W literaturze możemy spotkać wiele klasyfikacji co do funkcji, jakie powinna spełniać rodzina. Najczęściej wymienia się ich dziesięć, jednak najważniejsze z nich to:

¹ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012, s. 94–95.

² T. Szlendak, *Rodzina [w:] Encyklopedia socjologii*, t. III, Warszawa 2000, s. 313.

³ T. Szlendak, *Socjologia rodziny...*, s. 95.

⁴ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2003, s. 137.

⁵ *Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/konkubinaty> (5.10.2018).

⁶ T. Szlendak, *Socjologia rodziny...*, s. 480–485.

⁷ M. Raclaw, D. Trawkowska, *Samotne rodzicielstwo. Między diagnozą a działaniem*, Warszawa 2013, s. 47.

⁸ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Toruń 2007, s. 58–60.

- reprodukcyjna i seksualna (utrzymywanie biologicznej ciągłości społeczeństwa, czyli nie tylko zaspokajanie popędu płciowego, ale także przyczynianie się do wydawania na świat potomstwa, odpowiedzialność za życie oraz wychowanie potomków),
- ekonomiczna (zagwarantowanie rodzinie odpowiednich warunków życiowych, zwłaszcza jeżeli chodzi o zasoby materialne, zarówno dochody, jak i sytuację mieszkaniową pozwalającą zaspokajać podstawowe potrzeby bytowe członków rodziny),
- socjalizacyjna (rodzina przygotowuje swoich członków do wejścia w życie społeczne, poznania kultury, nabycia wartości i norm obowiązujących w danym społeczeństwie),
- opiekuńcza i emocjonalna (dbanie o bezpieczeństwo członków rodziny w sytuacjach, w których nie są w stanie samodzielnie zaspokoić swoich potrzeb bądź przezwyciężyć trudności, a także zaspokajanie potrzeb emocjonalnych członków rodziny poprzez wsparcie, poczucie bezpieczeństwa, a przede wszystkim miłość),
- rekreacyjno-towarzyska (aranżacja czasu wolnego rodziny, zapewnienie zarówno rozrywki, jak i odpoczynku),
- kształcąca (poszerzanie zainteresowań, rozwijanie umiejętności pracy oraz aktywizowanie twórcze, czyli poszerzanie pasji, edukowanie w zakresie samokształcenia oraz samodoskonalenia)⁹.

Współcześnie coraz więcej wymienionych funkcji rodziny bywa pełnione przez wyspecjalizowane instytucje; funkcję socjalizacyjną przejęła w znacznym stopniu szkoła, a organizacja dnia rodziny zależy w głównej mierze od obowiązków pozarodzinnych, takich jak wykonywana praca¹⁰. W rodzinach niepełnych możliwe jest występowanie problemów związanych z sytuacją ekonomiczną, spowodowanych brakiem drugiego żywiciela¹¹. Osoba, która dorasta w rodzinie niepełnej, ma ograniczony kontakt z drugim rodzicem bądź całkowicie jest go pozbawiona, w związku z czym pojawia się brak autorytetu jednego z rodziców, a przy tym nieotrzymanie niezbędnego wzorca zachowań, co może się przyczynić do nieprawidłowego wypełniania roli wynikającej z płci¹². Dla samotnych rodziców często problemem bywa zapewnienie dzieciom opieki oraz pogodzenie jej z aktywnością zawodową. Niezaspokojenie potrzeby wsparcia drugiego z rodziców może się przyczynić do przeciążenia obowiązkami, co wpływa na

⁹ T. Szlendak, *Socjologia rodziny...*, s. 116–117.

¹⁰ *Ibidem*, s. 117–118.

¹¹ G. Pyżlak, *Rodzina niepełna i jej wpływ na sytuację wychowawczą dziecka*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2010, nr 2(57), s. 96.

¹² M. Sendyk, R.M. Ilnicka, *Rodzina o zmienionej strukturze wewnętrznej jako źródło wykluczenia społecznego młodzieży*, „Rocznik Lubuski” 2013, nr 39(2), s. 39.

realizację funkcji opiekuńczej¹³. Pomimo tego nie powinno się twierdzić, że rodzina niepełna stwarza jedynie negatywne środowisko wychowawcze. Niejednokrotnie rodzice samotnie wychowujący dzieci lepiej sprawują swoje funkcje niż rodziny pełne¹⁴. Mimo zacierania się niektórych funkcji prawidłowo funkcjonująca rodzina stanowi środowisko, które jest najodpowiedniejsze dla rozwoju dziecka¹⁵.

Charakterystyka niepełnego rodzicielstwa oraz typologia

Współczesność cechuje się intensywnymi przemianami, dotyczy ewolucji o charakterze demograficznym, a także zmian w zakresie warunków życia codziennego¹⁶. Przeobrażenia te dotyczą również rodziny, która ulega zmianom pod względem struktury, modeli, form życia rodzinnego oraz przemieszania ról¹⁷. Zauważa się też osłabienie trwałości związków, wzrost liczby rozwodów, urodzeń pozamałżeńskich, związków nieformalnych, pojawiają się coraz częściej sytuacje, w których samotne wychowywanie dziecka jest świadomą decyzją¹⁸.

Pomimo iż powszechne jest występowanie rodziny pełnej, to od zawsze istnieją również rodziny zwane niepełnymi. Pojęcie „rodzina niepełna” stosowane jest zamiennie z takimi określeniami, jak: samotne rodzicielstwo, samotny rodzic, rodzice bez partnera, rozbita rodzina¹⁹. „Podstawowym kryterium decydującym o zakwalifikowaniu danej rodziny do grupy rodzin o niepełnej strukturze jest samotne wychowywanie dziecka przez jednego z rodziców”²⁰. Sytuacja taka przyczynia się do modyfikacji ról członków rodziny, zmian w zakresie funkcji, jakie pełni, a także w sferze organizacji życia rodzinnego i poza nim²¹. Niekiedy określenie „rodzina niepełna” oznacza brak obojga rodziców, gdzie dziećmi zajmują się starsze rodzeństwo, krewni lub dziadkowie²².

¹³ M. Sendyk, *Spoleczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Kraków 2001, s. 53.

¹⁴ I. Janicka, H. Liberska, *Psychologia rodziny*, Warszawa 2014, s. 253.

¹⁵ J. Stachyra, *Wpływ rodziny na kształtowanie się osobowości dziecka*, „Symposium 4/2” 2000, nr 7, s. 87.

¹⁶ B. Balcerzak-Paradowska, *Samotne rodzicielstwo a zagrożenie wykluczeniem społecznym*, Warszawa 2014, s. 17.

¹⁷ A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, Kraków 2006, s. 9.

¹⁸ B. Balcerzak-Paradowska, *Samotne rodzicielstwo...*, s. 17.

¹⁹ A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, s. 52.

²⁰ J. Stochmiałek, *Geneza i następstwa funkcjonowania rodzin niepełnych*, „Auxilium Sociale” 2003, nr 2, s. 10.

²¹ M. Raclaw, D. Trawkowska, *Samotne rodzicielstwo...*, s. 9.

²² K. Wałęcka-Matyja, *Polimorficzny obraz struktury rodziny w świetle współczesnej literatury psychologicznej*, „Folia Psychologica” 2009, nr 13, s. 34.

Scharakteryzowanie rodziny niepełnej w bardziej szczegółowy sposób wymaga poznania przyczyn jej powstania. Wyróżnia się przyczyny uniwersalne, które istnieją, odkąd uznano małżeństwo za podstawową formę życia rodzinnego (np. owdowienie, urodzenia pozamałżeńskie), a także specyficzne, które związane są z pojawieniem się w społeczeństwach rozwodów bądź separacji²³. Inny podział wskazuje przyczyny o charakterze losowym, czyli niezależne od człowieka, oraz tzw. zawinione, które są uwarunkowane zachowaniem człowieka i jego decyzją²⁴. Klasyfikując rodziny, zwraca się uwagę na kompletność jej struktury; wyodrębnia się rodziny pełne, niepełne, zdekompletowane (wskutek śmierci jednego z partnerów), rozbite (opuszczone przez matkę lub ojca) oraz zrekonstruowane (występuje macocha, ojczym bądź dziecko adoptowane)²⁵.

Natomiast jeśli chodzi o rodzinę niepełną, jej typologia również jest zróżnicowana, a w literaturze możemy znaleźć wiele sposobów jej interpretowania. Rodziny niepełne dzieli się ze względu na płeć (samotni ojcowie bądź samotne matki), a także ze względu na czas nieobecności rodzica; tutaj wyróżnia się samotne rodzicielstwo długotrwale (śmierć współmałżonka lub partnera, rozwód, separacja, porzucenie, panny lub kawalerowie z dziećmi) oraz czasowe (pobyt współmałżonka w zakładzie karnym, za granicą, nieobecność ze względu na chorobę lub charakter pracy)²⁶.

Biorąc pod uwagę bezrobocie oraz niskie zarobki, zauważa się tendencję do migracji zarobkowych jednego z rodziców. Dzieci, których rodzice wyjechali do różnych krajów Unii Europejskiej w celach zarobkowych, nazywane są eurosierotami²⁷. Wyjazdy takie wpływają korzystnie na sytuację materialną rodziny, jednak często bywają przyczyną rozpadu małżeństwa bądź rodziny²⁸. Wśród skutków czasowo niepełnego rodzicielstwa wymienia się m.in. zaniedbanie emocjonalne dzieci, pogorszenie relacji wewnątrzmałżeńskich oraz zmianę pełnionych ról społecznych lub brak pełnego wzoru ról rodzicielskich²⁹. W literaturze wymienia się również sytuację, w której matka bądź ojciec stworzyli rodziny niepełne, a kolejno poprzez wejście w związek z innym partnerem stały się one rodziną pełną. Tego typu rodzina nazywana jest rodziną zrekonstruowaną, której

²³ B. Kołaczek, *Sytuacja społeczna i ekonomiczna rodzin niepełnych w Polsce* [w:] *Samotne rodzicielstwo a zagrożenie wykluczeniem społecznym*, red. B. Balcerzak-Paradowska, Warszawa 2014, s. 30.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ K. Wałęcka-Matya, *Polimorficzny obraz...*, s. 33.

²⁶ M. Raław, D. Trawkowska, *Samotne rodzicielstwo...*, s. 10.

²⁷ E. Mituła, *Rodziny pełne nie w pełni – eurosieroctwo. Opieka nad dzieckiem a migracja zarobkowa rodziców* [w:] *Rodzina we współczesności*, red. A. Ładyżyński, Wrocław 2009, s. 179.

²⁸ I. Janicka, H. Liberska, *Psychologia rodziny*, s. 256.

²⁹ A. Molesztak, *Rodzina w sytuacji zatrudnienia rodzica poza miejscem zamieszkania*, „Pädagogia Christiana” 2015, nr 2(36), s. 224.

specyfika tkwi w tym, iż nowy członek bądź członkowie, czyli osoba lub osoby dorosłe, zostają dołączone do biologicznego, naturalnego systemu rodzinnego³⁰. Wyróżnia się trzy główne kryteria typologizacji rodzin zrekonstruowanych, którymi są: podział ze względu na osobę wprowadzaną do rodziny (macocha/ojczym), posiadanie potomstwa (dzieci obydwu małżonków bądź tylko jednego) oraz powód rozbitcia poprzedniej rodziny (rozwód/śmierć współmałżonka)³¹.

Skala zjawiska niepełnego rodzicielstwa na przykładzie Polski oraz innych krajów europejskich

Skala zjawiska niepełności rodziny powiększa się zarówno jeśli chodzi o Polskę, jak i inne kraje wysoko rozwinięte³². Wpływ na rozwój rodzin o niepełnym układzie mają m.in.:

- przemiany o charakterze strukturalnym (industrializacja, urbanizacja, rozwinięcie sektora usług),
- przemiany technologiczne (rozwój medycyny lub systemów komunikacji),
- poprawa warunków życia społeczeństw, wzrost poczucia bezpieczeństwa oraz rozwój systemu zabezpieczenia społecznego,
- wzrost poziomu wykształcenia, wzrost mobilności przestrzennej,
- przemiany o charakterze politycznym oraz światopoglądowym³³.

Tabela 1. Rodziny według typów w latach 2002 i 2011

		[%]	
		2002	2011
Ogółem		100,0	100,0
Małżeństwa	bez dzieci	22,7	24,6
	z dziećmi	56,0	49,7
Partnerzy	bez dzieci	0,8	1,3
	z dziećmi	1,1	1,6
Matki z dziećmi		17,2	19,8
Ojcowie z dziećmi		2,2	3,0

Źródło: opracowane na podstawie: GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna*, Warszawa 2014, s. 45.

³⁰ K. Wałęcka-Matyja, *Polimorficzny obraz...*, s. 35.

³¹ A. Kwak, *Rodziny zrekonstruowane – problemy i zagrożenia* [w:] *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, red. E. Milewska, A. Szymanowska, Warszawa 2000, s. 78–99.

³² B. Kołaczek, *Sytuacja społeczna...*, s. 31.

³³ *Ibidem*, s. 31–32.

Powyższe dane wskazują na to, iż w 2011 r. przeszło co czwarta rodzina była tworzona przez samotnego rodzica z dziećmi. Rodziców samodzielnie wychowujących dzieci w 2011 r. było około 2503 tys., a jest to ponad 473 tys. więcej niż w 2002 r. Warto zwrócić uwagę na to, że w 2011 r. w porównaniu z 2002 r. w niewielkim stopniu wzrosła liczba samotnych ojców z dziećmi (o 0,8 p.p.), jednak matki z dziećmi zdecydowanie wciąż stanowiły większą część rodzin niepełnych (prawie 87%)³⁴.

Tabela 2. Rodziny biologicznie niepełne w ogólnej populacji rodzin

Lata	Wskaźnik udziału rodzin niepełnych w liczbie rodzin ogółem
1978	13,4
1988	15,4
2002	25,4
2011	30,8

Źródło: opracowane na podstawie: B. Kołaczek, *Sytuacja społeczna i ekonomiczna rodzin niepełnych w Polsce* [w:] *Samotne rodzicielstwo a zagrożenie wykluczeniem społecznym*, red. B. Balcerzak-Paradowska, Warszawa 2014, s. 33.

W 2011 r. wzrosła liczba wszystkich rodzin z dziećmi (pełnych i niepełnych) o prawie 130 tys. w porównaniu z 2002 r.³⁵ Z danych wynika, że w Polsce udział rodzin niepełnych w rodzinach ogółem wciąż wzrasta – w 2011 r. wskaźnik ten wyniósł około 31%, co stanowi ponad dwukrotnie większą wartość niż w 1978 r.

Tabela 3. Odsetek rodzin niepełnych względem rodzin ogółem w poszczególnych województwach w 2011 r.

Województwo	Odsetek rodzin niepełnych
Dolnośląskie	25,8
Łódzkie	24,8
Zachodniopomorskie	24,4
Podkarpackie	21,7
Śląskie	21,0
Wielkopolskie	20,7

Źródło: opracowane na podstawie: GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna*, Warszawa 2014, s. 46.

Istotnym elementem w analizie rodzin niepełnych jest ukazanie zróżnicowania regionalnego. Największy udział rodzin niepełnych w 2011 r. odnotowano w województwach: dolnośląskim (25,8%), łódzkim (24,8%), a także zachodniopomorskim (24,4%), gdzie średnio co czwarta rodzina składa się z samotnego

³⁴ GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna*, Warszawa 2014, s. 44–45.

³⁵ *Ibidem*.

rodzica. Natomiast najniższy odsetek rodzin niepełnych w 2011 r. odnotowano w województwach: wielkopolskim (20,7%), śląskim (21%), oraz podkarpackim (21,7%), w których średnio co piątą jest rodzina niepełna.

Tabela 4. Wskaźnik udziału samotnych matek oraz samotnych ojców w liczbie rodzin ogółem w poszczególnych krajach europejskich w 2000 r.

Kraj	Samotne matki	Samotni ojcowie
Łotwa	29,1	3,3
Estonia	22,5	2,4
Czechy	16,8	3,0
Polska	17,2	2,2
Norwegia	11,7	2,6
Niemcy	8,3	1,6
Holandia	7,4	1,4

Źródło: opracowane na podstawie: B. Kołaczek, *Sytuacja społeczna i ekonomiczna rodzin niepełnych w Polsce* [w:] *Samotne rodzicielstwo a zagrożenie wykluczeniem społecznym*, red. B. Balczak-Paradowska, Warszawa 2014, s. 33.

Polska należy do grupy krajów o jednym z wyższych wskaźników udziału rodzin niepełnych (wskaźnik ten wyniósł 17,2%, jeżeli chodzi o samotne matki, oraz 2,2% w przypadku samotnych ojców). Innymi krajami o wysokim wskaźniku rodzin niepełnych względem rodzin ogółem w 2000 r. były Łotwa, Estonia i Czechy. Natomiast Holandia, Niemcy i Norwegia należały do grupy państw, w których wskaźnik rodzin niepełnych względem rodzin ogółem był jednym z najniższych. W tych krajach wśród rodzin samotnie wychowujących dzieci znacznie dominują samotne matki. Różnica ta jest znacząca, odsetek samotnych ojców waha się w granicach od 1,4 do 3,3%.

Roczniki statystyczne prowadzone przez Eurostat pozwoliły zobrazować zjawisko występowania rodzin niepełnych w krajach europejskich. W 2011 r. w dwudziestu ośmiu krajach Unii Europejskiej mieszkało 15,5 mln rodzin niepełnych z co najmniej jednym dzieckiem w wieku poniżej 25 lat, co stanowiło 11% wszystkich rodzin ogółem³⁶. Tereny, na których zaobserwowano najwyższy odsetek rodzin niepełnych, to najczęściej duże miasta, tzw. konurbacje, oraz ich otoczenie. Są to wszystkie regiony Łotwy oraz kilka zamorskich regionów Francji³⁷. Z kolei najniższy odsetek rodzin niepełnych w 2011 r. odnotowano na obszarach wiejskich oraz z niskim zaludnieniem, m.in. w Grecji.

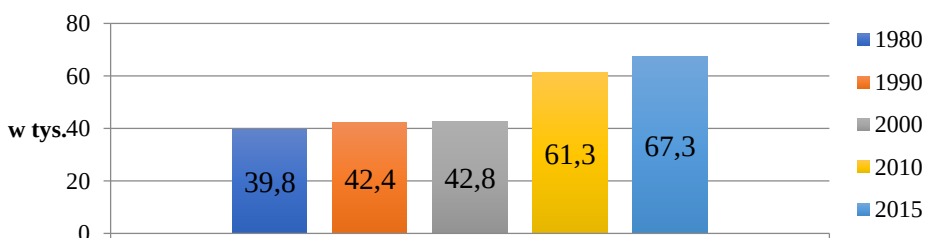
³⁶ Eurostat, *Statystyki dotyczące ludności na poziomie regionalnym*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Statystyki_dotycz%C4%85ce_ludno%C5%9Bci_na_poziomie_regionalnym&oldid=268852#Rodziny_niepe.C5.82ne (11.04.2018).

³⁷ *Ibidem*.

Zjawiska sprzyjające powstawaniu rodzin niepełnych

Jednym ze zjawisk powodujących powstanie rodziny niepełnej jest rozpad małżeństwa poprzez rozwód bądź śmierć współmałżonka. Jak wynika z danych, w 2015 r. w Polsce rozwiązanie małżeństwa w 67% nastąpiło na skutek śmierci jednego z współmałżonków, a w 33% w związku z rozwodem. Porównując dane z 1990 r., rozwód jako przyczynę rozwiązania małżeństwa stanowił wówczas około 19%³⁸. Rozwód wynika często z braku możliwości rozwiązania kryzysu występującego w małżeństwie, jest współcześnie jednym z głównych zagrożeń dla rodziny³⁹. Z roku na rok wzrasta liczba rozwodów. Nasilenie się tego zjawiska w znacznym stopniu wpływa na jego akceptację wśród społeczeństwa⁴⁰. Kwestia postrzegania rozwodu jest sprawą indywidualną, jednak Kościół katolicki nie jest w stanie uznać takiego rozpadu małżeństwa, gdy było ono ważne zgodnie z zasadami religii katolickiej⁴¹. Istnieje orzeczenie o nieważności małżeństwa sakramentalnego, jednak wymaga to ujawnienia dowodów mówiących o tym, że zawarte małżeństwo jest nieważne przed sądem kościelnym⁴². Rozwody są nie tylko swego rodzaju porażką małżonków, ale także dramatem dla dzieci, bowiem rozkład małżeństwa bywa związany z szeregiem przykrych zjawisk oraz konfliktów⁴³.

Z dostępnych danych zgromadzonych przez GUS wynika, że w ciągu ostatnich 35 lat liczba ta wzrosła z prawie 40 tys. rozwodów w 1980 r. do prawie 70 tys. w 2015 r. (rys. 1).

Rysunek 1. Rozwody w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, Warszawa 2017, s. 238.

³⁸ GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, Warszawa 2017, s. 189.

³⁹ J. Dzierżanowski, *Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się* [w:] *Rodzina w nurcie współczesnych przemian*, red. D. Krok, P. Landwójtowicz, Opole 2010, s. 255.

⁴⁰ U. Dudziak, *Polacy wobec rozwodów: przyczyny i skutki rozpadu rodziny oraz wskazania profilaktyczne*, „*Studia Warmińskie*” 2012, nr 49, s. 198.

⁴¹ *Ibidem*, s. 199.

⁴² *Ibidem*, s. 200.

⁴³ H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2005, s. 15.

Istnieje wiele przyczyn rozkładu pożycia małżeńskiego, a niezgodność charakteru, niedochowanie wierności małżeńskiej oraz nadużywanie alkoholu to powody, które były najczęściej wymieniane w 2016 r.⁴⁴ Konsekwencją rozwodu są również tzw. przetargi dotyczące opieki nad dzieckiem lub dziećmi, wywołujące stres u rodziców, a niekiedy nawet problemy zdrowotne⁴⁵. Rozwód przyczynia się do zmiany struktury wewnętrznej rodziny, tworząc rodzinę niepełną. Opuszczający dom rodzic może, a nawet powinien opiekować się dzieckiem, jednak w praktyce nie zawsze tak to wygląda⁴⁶.

Innym zjawiskiem mającym zasadniczy wpływ na zwiększenie się liczby rodzin niepełnych są tzw. urodzenia pozamałżeńskie, czyli urodzenie przez matkę potomstwa, nie będąc w uznanym przez prawo związku⁴⁷. W ostatnich latach urodzenia te charakteryzują się wysoką dynamiką (tab. 5).

Tabela 5. Liczba urodzeń pozamałżeńskich w Polsce

Lata	Urodzenia pozamałżeńskie [tys.]
2005	67 239
2011	82 434
2016	95 553

Źródło: Opracowane na podstawie: GUS, *Rocznik Demograficzny 2011*, Warszawa 2011, s. 240; GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, Warszawa 2017, s. 258.

Urodzenia pozamałżeńskie w ciągu ponad 10 lat wzrosły; w 2005 r. ich liczba wynosiła około 67 tys., natomiast w 2016 r. – około 96 tys. Udział urodzeń pozamałżeńskich w 1980 r. stanowił 5% ogółu urodzeń, z kolei w 2010 r. już co piąte dziecko rodziło się poza małżeństwem⁴⁸. Wpływ na taką sytuację w znacznym stopniu ma wzrost liczby samotnych matek, ale również coraz większa popularność związków nieformalnych⁴⁹. Najliczniejszą grupę kobiet, które urodziły dziecko pozamałżeńskie w 2010 r., stanowiły młode matki do 19. roku życia. Sytuacja taka może się przyczyniać do narastania ich problemów życiowych związanych z brakiem samodzielności zarówno życiowej, jak

⁴⁴ GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, Warszawa 2017, s. 245.

⁴⁵ B. Kaja, *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, Bydgoszcz 1992, s. 23.

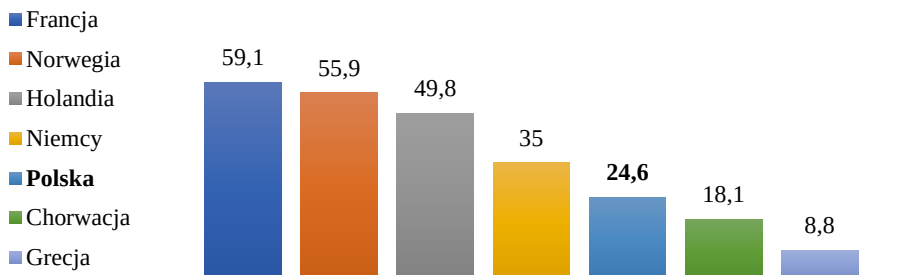
⁴⁶ J. Brągiel, *Skutki rozvodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1999, nr 11, s. 176.

⁴⁷ B. Kołaczek, *Sytuacja społeczna...*, s. 40.

⁴⁸ S. Wójcik, *Male dzieci w rodzinach*, http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Wojcik_S_2012_Male_dzieci_w_rodzinach.pdf (13.04.2018).

⁴⁹ P. Szukalski, *Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce [w:] Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, red. W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski, Łódź 2004, s. 112–139.

i w znacznym stopniu ekonomicznej⁵⁰. Dostępne dane nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy wzrost urodzeń pozamałżeńskich współgra ze wzrostem liczby samotnych matek, jednak odnotowano, iż wpływa to w znacznym stopniu na osłabienie tradycyjnego modelu ojca dzieci nieślubnych, który często nie jest zainteresowany partnerką ani dzieckiem oraz ich utrzymaniem⁵¹.

Rysunek 2. Udział urodzeń pozamałżeńskich w 2015 r. względem urodzeń ogółem w poszczególnych krajach europejskich [%]

Źródło: opracowane własne na podstawie: GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, Warszawa 2017, s. 482.

W 2015 r. najwyższy udział urodzeń pozamałżeńskich w urodzeniach ogółem odnotowano we Francji, Norwegii i Holandii, gdzie wyniósł on około 55%. W Niemczech wartość ta wyniosła 35%, w Polsce – prawie 25%, w Chorwacji – około 18%, a jedną z niższych zaobserwowano w Grecji, tj. około 9%. Jak można wnioskować, na rozbieżność wyników w znacznym stopniu wpływa odmienna kultura oraz wartości, które są pielęgnowane w poszczególnych krajach, oraz poglądy na temat rozwiązalności małżeństwa bądź w ogóle zawierania małżeństw.

Samotne ojcostwo a samotne macierzyństwo

Tematyka ojcostwa w polskich badaniach lub publikacjach jest zdecydowanie rzadziej podejmowana niż problematyka macierzyństwa; głównie w literaturze możemy znaleźć opinie na temat nieobecności mężczyzny w życiu rodziny⁵². Stosunkowo niedawno Instytut Pracy i Praw Socjalnych, analizując samotne

⁵⁰ B. Kołaczek, *Sytuacja społeczna...*, s. 41.

⁵¹ P. Szukalski, *Urodzenia pozamałżeńskie we współczesnej Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna-Biuletyn Informacyjny” 2011, nr 7, <http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/3498/2011-7%20Urodzenia%20pozamałżeńskie.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (18.04.2018), s. 5–6.

⁵² A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, s. 56.

rodzicielstwo, skupił się również na samotnym ojcostwie, charakteryzując w tej grupie m.in. sytuację społeczno-ekonomiczną oraz kwestię pobieranych świadczeń społecznych⁵³. Sytuacja, w której ojciec postanawia nie podjąć się w pojedynkę opieki nad dzieckiem, jest w pewien sposób zrozumiała dla społeczeństwa, z kolei przeciwna decyzja, o samotnym rodzicielstwie, budzi swego rodzaju szacunek społeczny i często traktowana jako czyn bohaterski⁵⁴. Inną sprawą jest kwestia tego, że w przypadku rozwodu staranie się przez ojca o przyznanie mu prawa do sprawowania opieki nad dziećmi jest dosyć trudne. Z dostępnych danych wynika, że w 2016 r. podczas rozwodów ojcom powierzono władzę rodzicielską i możliwość sprawowania opieki nad dziećmi w 1480 przypadkach (około 4%), natomiast matkom w około 46%⁵⁵. Przyczyny samotnego ojcostwa to nie tylko rozwód, ale także śmierć małżonki, opuszczenie przez matkę dziecka nieślubnego, jej stały pobyt w szpitalu lub w domu opieki społecznej⁵⁶.

Na to, czy rola samotnego ojca w opiece nad dziećmi będzie efektywna, wpływają takie czynniki, jak jego osobowość (m.in. inteligencja, postawa moralna), wykształcenie oraz to, w jakim stopniu w rodzinie panuje poczucie bezpieczeństwa oraz emocjonalności⁵⁷. Warunki życiowe samotnych ojców w znacznym stopniu zależą również od występowania instytucji, które chronią ich prawa bądź które służą pomocą w razie konieczności⁵⁸. Mówiąc o problematyce samotnego ojcostwa, warto zwrócić uwagę na problemy, z jakimi się zmagają. Większość samotnych ojców pozostaje w związkach z kobietami, jednak duża część ma trudność w nawiązaniu i utrzymywaniu takich relacji z powodu strachu lub nieufności, a także ze względu na obowiązki związane z opieką nad dziećmi⁵⁹. Samotni ojcowie niekiedy zobowiązani są do stawiania czoła nowym wyzwaniom, takim jak prowadzenie gospodarstwa domowego, m.in. sprzątanie, robienie zakupów oraz łączenie tego z opieką i troską o dzieci, co jest szczególnie trudne, kiedy wcześniej tego typu obowiązki do nich nie należały⁶⁰.

Sytuacja, w której kobieta sprawuje opiekę nad dziećmi w pojedynkę, jest odbierana jako coś naturalnego, z brakiem tolerancji spotykają się natomiast

⁵³ D. Ruskiewicz, *Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie samotnego ojca*, Toruń 2005, s. 31.

⁵⁴ E. Gruszczyńska, *Samotny ojciec a wychowanie i rozwój dziecka*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2015, nr 1, s. 44.

⁵⁵ GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, s. 254.

⁵⁶ O. Dąbska, *Ojcostwo samotne – obszary wsparcia mężczyzn w pełnieniu roli samotnego rodzica*, <http://pedkat.pl/images/czasopisma/po11/Art14.pdf> (13.04.2018), s. 4.

⁵⁷ D. Ruskiewicz, *Realizacja funkcji...*, s. 43.

⁵⁸ W. Stojanowska, *Władza rodzicielska pozamałżeńskiego i rozwiedzionego ojca*, Warszawa 2000, s. 25.

⁵⁹ A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, s. 58.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 60.

kobiety, które opuszczają swoje dzieci⁶¹. Takie poglądy związane są z przekonaniem, że to właśnie macierzyństwo jest głównym powołaniem kobiety; oczekuje się od niej uczestnictwa w reprodukcji pomimo jej własnych pragnień lub aspiracji⁶². Pojawienie się dziecka w życiu kobiety przyczynia się często do rezygnacji z pracy zawodowej, powodując tym samym większą aktywność zawodową wśród mężczyzn oraz przejęcie przez nich obowiązku utrzymania rodziny⁶³.

W przypadku, gdy kobieta sama wychowuje dzieci, pojawia się problem dotyczący pogodzenia pracy z czynnościami dnia codziennego. Rodziny tworzone przez samotne matki trudno scharakteryzować, różnią się one m.in. pod względem wykształcenia, wieku, relacji z ojcem dzieci, ale przede wszystkim ze względu na przyczyny pozostawiania samotnym rodzicem. W literaturze wyróżniono cztery socjologiczne wizerunki samotnego macierzyństwa. Są nimi:

1. Samotne macierzyństwo z wyboru⁶⁴ (dotyczy kobiet, które świadomie podjęły decyzję o ciąży z mężczyzną, którego nie biorą pod uwagę jako ojca, jeżeli nie decydują się na wejście w związek po śmierci partnera bądź po rozwodzie). Kobiety te cechuje wysoka zaradność życiowa, są w średnim wieku, z doświadczeniem zawodowym oraz rzadko korzystają ze wsparcia instytucji społecznych.
2. „Nieposzukiwane” samotne macierzyństwo⁶⁵ (w tym przypadku samotne macierzyństwo pojawia się głównie na skutek śmierci współmałżonka, rozwodu, niezależnie od wyboru matki). Tego typu kobiety są w średnim wieku, o niskich kwalifikacjach zawodowych oraz dochodach, cechuje je deficyt właściwych zasobów oraz możliwości, jednak w odróżnieniu od pozostałych wizerunków posiadają szeroką sieć wsparcia w środowisku lokalnym.
3. Samotne macierzyństwo z przypadku⁶⁶ (macierzyństwo kobiet, których ciąża wiąże się z przypadkowymi znajomościami, a ojcowie nie są chętni do podjęcia opieki nad dzieckiem). Są to zazwyczaj osoby młode, niestabilne finansowo, często pochodzące ze środowisk patologicznych.
4. Nie całkiem samotne macierzyństwo⁶⁷ (są to gospodarstwa domowe, w których oprócz samotnej matki zamieszkują osoby trzecie, takie jak rodzice lub

⁶¹ E. Gruszczyńska, *Samotny ojciec...*, s. 44.

⁶² Z. Gawlina, *Macierzyństwo jako wartość w kontekście przemian społecznych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2003, nr 15, s. 34.

⁶³ I. Janicka, H. Liberska, *Psychologia rodziny*, s. 247.

⁶⁴ M. Raclaw-Markowska, M. Środoń, M. Rymśa, *Portrety samotnego macierzyństwa* [w:] *Samotne macierzyństwo i polityka społeczna*, red. M. Rymśa, Warszawa 2001, s. 102–104.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 107–108.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 105–107.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 108–110.

rodzeństwo). W niektórych tego typu rodzinach pojawia się problem z nadużywaniem alkoholu przez pozostałych członków lub tzw. sfeminizowane gospodarstwa składające się z babci, matki i córki.

Podsumowanie

Samotne rodzicielstwo wiąże się z wieloma problemami dotyczącymi głównie godzenia obowiązków z wychowywaniem dziecka. Literatura wymienia nie tylko konsekwencje odnoszące się do rodziców, ale także do ich potomstwa. Dzieci wychowujące się w rodzinach niepełnych są bardziej narażone na obarczenie pracami domowymi, rzadziej uzyskują pomoc w nauce, tracą wzór roli jednego z rodziców, co w konsekwencji rzutuje na przyszłe poprawne budowanie relacji z partnerem, a nawet z dziećmi⁶⁸.

Pomoc samotnym rodzicom oferuje państwo, tworząc rozwiązania prawne oraz systemowe. W Polsce ustawa o świadczeniach rodzinnych wskazuje, że dodatek z tytułu samotnego wychowania dziecka przysługuje samotnie wychowującym dziecko matce lub ojcu, opiekunowi faktycznemu dziecka albo opiekunowi prawnemu dziecka, jeżeli nie zostało zasądzone świadczenie alimentacyjne na rzecz dziecka od drugiego z rodziców⁶⁹. Inną formą pomocy państwa na rzecz rodzin samotnie wychowujących dzieci, które z różnych powodów nie otrzymują alimentów, jest fundusz alimentacyjny⁷⁰. Rodzic samotnie wychowujący dziecko może również skorzystać z preferencyjnej formy rozliczenia, która pozwala uznać dziecko za członka rodziny i rozliczać się łącznie z nim⁷¹. Rodziny niepełne szukają też pomocy u innych członków dalszej rodziny i u przyjaciół, a tego typu wsparcie pomaga w zakresie radzenia sobie z codziennymi problemami i stresem⁷².

Warto podkreślić, że pochodzenie z rodziny niepełnej nie charakteryzuje się wyłącznie negatywnymi konsekwencjami, jednak najlepszym środowiskiem dla dziecka jest wychowywanie w rodzinie pełnej⁷³.

⁶⁸ M. Raław, D. Trawkowska, *Samotne rodzicielstwo...*, s. 11.

⁶⁹ Ustawa z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz.U. 2003, nr 228, poz. 2255).

⁷⁰ Ustawa z 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. 2007, nr 192, poz. 1378).

⁷¹ Ustawy z 26 lipca 1991r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. 2012, poz. 361 ze zm.).

⁷² J.M. Wolińska, *Problemy psychospołeczne w rodzinach samotnych matek* [w:] *Wybrane obszary dysfunkcyjności rodziny*, red. M. Dudek, Krasnystaw 2010, s. 108–109.

⁷³ A. Pindera, *Funkcjonowanie dziecka w rodzinie niepełnej*, „Nauczyciel i Szkoła 1–2” 2008, nr 38–39, s. 134.

Bibliografia

- Balcerzak-Paradowska B., *Samotne rodzicielstwo a zagrożenie wykluczeniem społecznym*, Warszawa 2014.
- Bągiel J., *Skutki rozvodu rodziców z perspektywy dorosłego życia*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1999, nr 11, s. 175–182.
- Cudak H., *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2005.
- Dudak A., *Samotne ojcostwo*, Kraków 2006.
- Dudziak U., *Polacy wobec rozwodów: przyczyny i skutki rozpadu rodziny oraz wskazania profilaktyczne*, „Studia Warmińskie” 2012, nr 49, s. 197–209.
- Dzierżanowski J., *Psychospołeczna sytuacja dziecka w małżeństwach rozwodzących się* [w:] *Rodzina w nurcie współczesnych przemian*, red. D. Krok, P. Landwójtowicz, Opole 2010, s. 255–278.
- Gawlina Z., *Macierzyństwo jako wartość w kontekście przemian społecznych*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2003, nr 15, s. 33–45.
- Gruszczyńska E., *Samotny ojciec a wychowanie i rozwój dziecka*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2015, nr 1, s. 44–58.
- GUS, *Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna*, Warszawa 2014.
- GUS, *Rocznik Demograficzny 2017*, Warszawa 2017.
- Janicka I., Liberska H., *Psychologia rodziny*, Warszawa 2014.
- Kaja B., *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*, Bydgoszcz 1992.
- Kawula S., Bągiel J., Janke A. W., *Pedagogika rodziny*, Toruń 2007.
- Kołaczek B., *Sytuacja społeczna i ekonomiczna rodzin niepełnych w Polsce* [w:] *Samotne rodzicielstwo a zagrożenie wykluczeniem społecznym*, red. B. Balcerzak-Paradowska, Warszawa 2014, s. 29–68.
- Kwak A., *Rodziny zrekonstruowane – problemy i zagrożenia* [w:] *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, red. E. Milewska, A. Szymanowska, Warszawa 2000, s. 78–99.
- Moleszta A., *Rodzina w sytuacji zatrudnienia rodzica poza miejscem zamieszkania*, „Paedagogia Christiana” 2015, nr 2(36), s. 209–236.
- Pindera A., *Funkcjonowanie dziecka w rodzinie niepełnej*, „Nauczyciel i Szkoła 1–2” 2008, nr 38–39, s. 111–135.
- Pyżlak G., *Rodzina niepełna i jej wpływ na sytuację wychowawczą dziecka*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2010, nr 2(57), s. 91–104.
- Raław M., Trawkowska D., *Samotne rodzicielstwo. Między diagnozą a działaniem*, Warszawa 2013.
- Raław-Markowska M., Środoń M., Rymśa M., *Portrety samotnego macierzyństwa* [w:] *Samotne macierzyństwo i polityka społeczna*, red. M. Rymśa, Warszawa 2001, s. 97–122.
- Ruszkiewicz D., *Realizacja funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie samotnego ojca*, Toruń 2005.
- Sendyk M., Ilnicka R.M., *Rodzina o zmienionej strukturze wewnętrznej jako źródło wykluczenia społecznego młodzieży*, „Rocznik Lubuski” 2013, nr 39(2), s. 37–47.
- Sendyk M., *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Kraków 2001.
- Stachyra J., *Wpływ rodziny na kształtowanie się osobowości dziecka*, „Symposium 4/2” 2000, nr 7, s. 85–104.
- Stochmiałek J., *Geneza i następstwa funkcjonowania rodzin niepełnych*, „Auxilium Sociale” 2003, nr 2, s. 9–29.
- Stojanowska W., *Władza rodzicielska pozamałżeńskiego i rozwiedzionego ojca*, Warszawa 2000.
- Szlendak T., *Rodzina* [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. III, Warszawa 2000.

- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2003.
- Szukalski P., *Urodzenia pozamałżeńskie w Polsce* [w:] *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*, red. W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski, Łódź 2004, s. 112–139.
- Ustawa z 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz.U. 2003, nr 228, poz. 2255).
- Ustawa z 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. 2007, nr 192, poz. 1378).
- Ustawy z 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. 2012, poz. 361 ze zm.).
- Wałęcka-Matyja W., *Polimorficzny obraz struktury rodziny w świetle współczesnej literatury psychologicznej*, „Folia Psychologica” 2009, nr 13, s. 29–40.
- Wolińska J.M., *Problemy psychospołeczne w rodzinach samotnych matek* [w:] *Wybrane obszary dysfunkcjonalności rodziny*, red. M. Dudek, Krasnystaw 2010, s. 97–111.

Netografia

- Dąbska O., *Ojcostwo samotne- obszary wsparcia mężczyzn w pełnieniu roli samotnego rodzica*, <http://pedkat.pl/images/czasopisma/po11/Art14.pdf> (13.04.2018).
- Eurostat, *Statystyki dotyczące ludności na poziomie regionalnym*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Statystyki_dotyczące_ludności_na_poziomie_regionalnym&oldid=268852#Rodziny_niepe.C5.82ne (11.04.2018).
- Słownik języka polskiego PWN*, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/konkubinat> (5.10.2018).
- Szukalski P., *Urodzenia pozamałżeńskie we współczesnej Polsce*, „Demografia i Gerontologia Społeczna-Biuletyn Informacyjny” 2011, nr 7, <http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/3498/2011-7%20Urodzenia%20pozamałżeńskie.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (18.04.2018).
- Wójcik S., *Male dzieci w rodzinach*, http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Wojcik_S_2012_Male_dzieci_w_rodzinach.pdf (13.04.2018).

SINGLE-PARENT FAMILY AS A SPECIFIC TYPE OF FAMILY

Abstract

The article discusses an important sociological matter of single parent families. The attempt was taken to define the term of a family and functions described by Tomasz Szlendak were presented. Typology, the term of the single parent families and reasons of it are characterised. The article also presents statistics of occurrence of this phenomenon in Poland, including a proportion in particular years and in voivodeships, and other European countries. Lastly, phenomena that fosters creation of the single parent families, such as divorces or extramarital births based on statistics, are described. Also the differences between single fathers and mothers are presented.

Słowa kluczowe: rodzina, rodzina niepełna, samotne rodzicielstwo, samotny ojciec, samotna matka, rozwód, urodzenia pozamałżeńskie

Keywords: family, single-parent family, lone parenthood, single father, single mother, divorce, extramarital births